

Patrimoni

Reflecții asupra unei baze de date pe tema deportărilor în Bărăgan din anii '50

de Smaranda Vultur

Comentariul meu din articolul de față e legat direct de alcătuirea în cadrul Bibliotecii Centrale Universitare «Eugen Todoran» a unei *Biblioteci a memoriei*, inaugurate în iunie 2016 cu o *Arhivă media*, bază de date privitoare la deportarea în Bărăgan (1951–1956): www.deportatiinbaragan.ro. Această arhivă își propune să reunească și să facă accesibil online un bogat material documentar privitor la deportarea în Bărăgan: interviuri și mărturii orale digitizate, mărturii scrise (unele extrase din cărți deja publicate sau aflate în manuscris, jurnale, memorii sau alte forme de literatură memorială), fragmente de interviuri transcrise și editate, folclor legat de deportare, fotografii scanate, documente din arhiva CNSAS¹ sau alte documente furnizate de martori, imagini video cu interviuri sau fragmente de interviu, o bibliografie a subiectului conținând cărți sau titluri de cărți referitoare la evenimentul deportării. *Raftul cu cărți* propune, practic, o bibliotecă online cu trimiteri la un ansamblu mai larg decât cel al cărților digitizate sub rubrica *Ebooks*, cu deschideri spre catalogul BCUT. Sub rubrica *Monumente și Comemorări* e evocată și o istorie (cronologie) a rememorărilor de tip colectiv, ce configurează existența memoriei în spațiul public și intențiile celor care administrează această memorie de a-i da consistență și durată sub forme ritualizate.

www.deportatiinbaragan.ro

Nu mă voi referi aici la munca propriu-zisă de alcătuire a arhivei, anevoioasă și presupunând o legătură între partea de documentare și cercetare anterioară construirii arhivei digitizate și cea implicată de înregistrarea în BCUT a materialului utilizat, sau construirea, în baza lui, a unei arhive online deschise spre public. Multe dintre informațiile necesare cunoașterii bazei de date selecționate și apartenenței inițiale a materialului folosit se pot găsi la rubrica *Despre noi* a Arhivei media, despre care vorbim aici. Mă voi opri în cele de mai jos la câteva dintre lucrurile pe care le consider importante pentru felul în care arhiva configurează evenimentul deportării din perspectiva memoriei și la aspecte care privesc o memorie comunicațională sau, altfel spus, transmiterea și împărtășirea memoriei cu ceilalți. Din acest din urmă

punct de vedere, e vorba de mai multe paliere în funcție de care situl a fost conceput și construit și de publicul căruia i se adresează.

Înainte de a-l defini e important să precizez că a fost vorba de o colaborare între *Asociația Foștilor Deportati în Bărăgan*, reprezentată prin foști deportați, dintre care unii au azi responsabilitatea conducerii și administrării asociației² și grupul de cercetători, documentariști, tehnicieni care au alcătuit situl. Acest lucru înseamnă că o primă intenție care a prezidat proiectul a fost aceea de a da posibilitatea victimelor directe sau indirecte ale deportării, pe de o parte să se exprime (sub forma interviurilor sau a materialelor și informațiilor furnizate) și, pe de alta, să se constituie într-o comunitate de memorie, centrată în jurul localităților în care au fost deportate în Bărăgan, deci creată în funcție de experiența comună a suferinței și înstrăinării, care le conferă și o solidaritate retroactivă.

¹ E vorba în principal de dosarele de ridicare a restricțiilor domiciliare pentru deportații în Bărăgan în perioada 1954–1955 și de cele cu listele celor propuși să rămână cu astfel de restricții în Bărăgan până în 1956. Aceste dosare conțin numele și situația materială a familiilor deportate, motivele pentru care au fost deportate, motivele pentru care se propune ridicarea restricției sau continuarea domiciliului obligatoriu. Ele au fost fotocopyate din Arhiva CNSAS de către mine, în calitate de cercetător acreditat și expert al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza dictaturii comuniste din România, conduse de prof.dr. Vladimir Tismăneanu, care a întocmit în 2006 Raportul Final publicat la București, Ed, Humanitas 2007 https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/RAPORT%20FINAL_%20CADCR.pdf

² Dl. Petru Mirciov, președintele AFDB, dl. Vasile Fantaziu, doamna Cornelia Fiat.

Dincolo însă de ceea ce acești oameni au în comun în bagajul lor existențial și memorial, intenția noastră a fost aceea de a le reda *dreptul la individualitate, la exprimarea și personalizarea experienței lor de viață*, marcată de traumă și de lupta pentru supraviețuire, pentru compensarea pierderilor și reparație morală. Așa se explică faptul că fiecare nume identificat prin mărturii sau fotografii va fi regăsit pe o listă de «intrări» în arhivă, chiar și atunci când ele conduc doar spre consemnarea unui deces sau prezența într-o fotografie de grup. Fiecare nume recuperat, fiecare chip, orice consemnare care aduce o informație în plus, legată de o persoană sau alta este un mod de a transcende logica cifrelor, în favoarea consemnării cazurilor și perspectivelor individualizate.

Memoria, așa cum e prezentă ea în arhiva media creată, e concepută, așadar, ca o formă de împotrivire față de anonimizarea victimelor sub forma unor bilanțuri numerice, sau a încadrării persoanelor în categorii, pe care se lipsesc etichete, prin ele însele incriminatoare. E un mod de distanțare față de practicile din perioada comunistă, când mekansimul fabricării victimelor se baza pe identificarea lor cu «dușmanii de clasă» sau «elementele periculoase» pentru regim. O cale importantă pentru a ne opune unor astfel de «încadrări», în funcție de care au fost elaborate decretele de deportare/dislocare și apoi listele cu cei deportabili, este de a conserva și de a da acces prin intermediul arhivei media la povestea personală a foștilor deportați. Felul de a povesti, de a depune mărturie, de a selecta faptele și de a da coerență întregului, dar mai cu seamă amprenta incofundabilă a vocii intervievatului care radiografiază emoțiile, ezitățile, accentele specifice, suferința, tăcerile, coloratura aparte a rememorării, îi redau subiectului martor un **eu**. Asumat ca atare prin povestire, sub forma diverselor roluri pe care și le conferă ca actor, comentator sau judecător al faptelor, al relațiilor dintre viața sa și istoria politică sub presiunea căreia a trăit, al relațiilor cu ceilalți, acest eu își recâștigă o voce și un chip. Adeseori în narațiunea mărturie, eul acesta se identifică cu un «noi», marcând solidaritatea de destin și memorie a celor deportați.

Mărturiile audio incluse în arhivă sunt din acest punct de vedere documentele cele mai prețioase și de neînlocuit. Vocile martorilor sunt secundate de vocile celor care pun întrebările și stimulează mărturisirea. Intervievatorii sunt mai ales persoane mult mai tinere decât intervievații, iar întrebările sunt edificatoare pentru știința sau neștiința lor, pentru relația dintre prezentul interviului și trecutul evocat și pentru surprinderea pe viu a dialogului și

transmiterii generaționale. Acestei memorii dinamice și în curs de împărtășire îi răspunde, în contrapunct, câte o fotografie sau o pagină de jurnal, consemnarea dintr-un document.

După voce (uneori în dialog cu ea), **fotografia** ca imagine sau reprezentare a unui chip, a evoluției persoanei în timp, este un alt factor cu rol individualizator, o mărturie care atestă prezența victimei în Bărăgan sau calitatea sa prezentă, de martor, atunci când este realizată chiar în timpul interviului. Ar fi fost ideal să avem astfel de imagini (de preferat video) de la toate interviurile. Din motive tehnice mai ales, nu a fost posibil, dar e de sperat că tot mai multe mărturii ce urmează a fi înregistrate vor beneficia de astfel de puneri în relație cu cei care depun mărturie. Imaginea video (vezi interviul cu Cornelia Fiat, de pildă) aduce un surplus de informație prin surprinderea gesturilor, a mimicii, a privirii.

O altă componentă a bazei de date o constituie transcrierea integrală sau parțială a interviurilor orale. Atunci când aceste transcrieri au fost editate în scopul publicării, am indicat acest lucru, recurgând la varianta deja publicată. O temă interesantă de studiu ar fi efectele de pierdere sau câștig la care pot duce astfel de intervenții în text. La fel de interesant e să observăm cum se remodelează mărturia atunci când ea e repovestită de un jurnalist, sau redescupată stilistic ori narativ de un scriitor, care urmărește în primul rând efecte literare sau expresive. Ne putem pune întrebarea care sunt limitele intervenției în discursul inițial al martorului, cât de legitime sunt astfel de intervenții, care pot merge de la corectarea «neglijențelor» discursului oral, la cenzuri tacite, de la adăugarea unor explicații sau corectări în note sau în paranteze, în corpul textului, până la selectarea unor fragmente sau rescrierea integrală în scopul publicării. Întrebarea nu e retorică, ea are implicații etice, depinde și de posibilitatea de a cere sau nu acordul martorului. Cele mai multe dintre interviurile transcrise au fost revăzute de intervievați și s-a ținut cont de cererile acestora, de eventuale restricții impuse de ei. Mai dificil e de a corecta însă textul oral și de a opera intervenții de reducere sau comasare a unor părți, eventual de restructurare, pentru a păstra coerența și expresivitatea, fără a comite abuzuri, fără a încălca reguli de politețe, fără a comite indiscreții. Din rațiunile amintite mai sus, se vor observa diferențe între textul oral (uneori prelucrat) și transcrieri sau textele publicate.

Am încercat să însoțim interviul transcris de toate datele necesare refacerii contextului: cine, când, unde a luat interviul, cine este persoana intervievată, ce vârstă avea ea în momentul intervieării (lucru ce se poate deduce din data nașterii

comparată cu data interviului), locul de unde a fost deportată și locul unde a fost deportată. Toate acestea permit cercetătorului să stabilească diferite tipuri de conexiuni între interviuri, concludente pentru un aspect sau altul. Analiza sau căutările se pot rafina în viitor, prin apelul la conexiuni de ordin tematic sau cronologic, permise de indexarea interviurilor din aceste puncte de vedere (cum am procedat în *Istorie trăită-istorie povestită. Deportarea în Bărăgan, 1951 – 1956*, publicată în 1997 la editura Amarcord, sau pe www.memoriabanatului.ro).

Organizarea unei arhive media permite și corelarea interviului sau a mărturiei audio cu mărturiile scrise ale aceleiași persoane sau cu sinteze ale relatărilor ei făcute cu simț și abilitate scriitoricească sau jurnalistică. Am menționat (vezi cazul lui Harabagiu Juvenale, de pildă) și urmează să o facem și pentru alți martori, situațiile în care avem posibilitatea comparării unor surse multiple, care modelează prin tipuri diferite de discurs (verbale, scrise, imagini, documente) un portret sau o istorie personală, o mărturie.

Se vede astfel în ce măsura *discursurile* *construiesc în memorie faptele* și nu invers, cum credem cel mai adesea. La aceeași categorie aș încadra și referințele implicite (adică tacite) sau declarate ale martorilor povestitori la surse documentare istorice sau memoriale pe care le folosesc pentru a încadra sau interpreta faptele (cărți citite, emisiuni radio sau TV, comemorări, expoziții). Se poate observa cu ușurință și ar putea constitui o temă de cercetare «modelarea» istorisirilor personale ale celor care erau copii în Bărăgan, nu doar de ceea ce le povesteau părinții sau bunicii, ci și de lecturile lor din ultimul sfert de veac, când o istorie tăcută anterior a primit deodată posibilități de expresie și densitate de conținut printr-o producție memorială și o documentare istorică extrem de bogată (vezi în baza de date *Raftul cu cărți*).

Arhiva permite în acest context să comparăm interviurile celor care erau părinții sau bunicii din familiile deportate în 1951, cu cele ale copiilor care azi sunt ultimii martori în viață. Un astfel de studiu ar revela diferențe mari în felul de a povesti, în conținutul și chiar interpretarea faptelor. Cele mai vechi interviuri de pe site îmi aparțin și sunt din perioada anilor 1991-1997. Dintre cei intervievați în acea perioadă mai trăiește o singură persoană. Dacă între mine și cei intervievați diferența de vârstă era, la începutul cercetării, (anii '90) de 25-30 de ani, martorii de azi au o vârstă apropiată de a mea sau de maxim 15 ani diferență în plus.

Pe de altă parte, interviurile din ultimii ani, făcute de studenți masteranzi, permit un dialog între oameni de 20-25 de ani și martori de 65-80 de ani. Dialogul generațional are loc astfel la intervale de vârstă mai mari sau mai mici și acest lucru se reflectă în întrebările puse, în modul în care răspunsurile se situează într-o perspectivă sau alta: de la cel cunoscător la cel mai puțin cunoscător, de la cel care vrea să se facă înțeles la cel care vrea să îl educe pe cel din fața lui, făcând din trecut o poveste exemplară și nu doar o cale de informare. Cum am menționat și cu alte ocazii, în interviul oral informația despre trecut poartă amprenta ambilor actori participanți la actul de comunicare. Interviul e un mod de a pune în acord memorii diferite, interese de cunoaștere și înțelegere diferite, *raportări la un prezent diferit*. Urgențele acestui prezent în mișcare sunt cele care se văd în întrebările care dirijează mărturia sau în direcțiile în care martorul îndreaptă mărturia sa. Poveștile despre trecut sunt povești despre sensurile pe care martorii le dau faptelor și întâmplărilor, rațiunile pentru care o mărturie e împărtășită cu alții. Desigur că, în cele din urmă, mărturiile pun în discuție și sensul rememorării, rațiunea de a fi a memoriei, care e comunicarea prezentă sau viitoare.

Se poate observa că o arhivă ca aceea elaborată de noi împreună cu Asociația Foștilor Deportați în Bărăgan e concepută pentru mai multe tipuri de public: a) martorii, adică fostele victime și familiile și cunoștii lor; b) publicul interesat de istoria recentă a României; c) cercetătorii, profesorii și elevii sau studenții lor.

Scopul ei principal e unul ce ține de o pedagogie a memoriei, dar și de practica arhivării și comunicării acesteia. Cele trei categorii de public menționate definesc tot atâtea posibilități de valorizare a arhivei:

- ❖ pentru a întări o coeziune prin memorie a victimelor, dar și pentru a solidariza generațiile și societatea în jurul unei experiențe împărtășite cu victimele și familiile lor;
- ❖ pentru a oferi o corelare a surselor de informare disponibile pentru cercetători (istorici, antropologi, lingviști, jurnaliști etc.) într-o bază de date complexă, accesibilă online și corelabilă cu alte baze de date de același tip;
- ❖ pentru a facilita procesul didactic și a favoriza cunoașterea trecutului traumatic recent de către tineri, prin mijloace care le sunt mai familiare (surse media, pagini web);
- ❖ pentru a-i încuraja pe cei care dețin la rândul lor informații, documente de orice tip, de a participa la

construirea bazei de date, la îmbogățirea ei cu surse noi (o dimensiune interactivă pe care sperăm să o dezvoltăm), la corectarea unor greșeli, la recunoașterea, identificarea unor persoane (în fotografii);

- ❖ pentru a semnaliza subiecte posibile de cercetare, a indica piste mai puțin cunoscute de abordare a tematicii memoriale;
- ❖ pentru a reflecta asupra felului în care funcționează memoria individuală și colectivă.

Ne putem întreba de ce această arhivă media a fost plasată într-o bibliotecă, chiar și sub forma unei «Biblioteci a memoriei». Ce caută o arhivă media printre cărți? Aș menționa că sub rubrica *Raftul cu cărți* ea se deschide direct spre catalogul bibliotecii. Nu numai spre cel cu cărți, ci și spre interviurile descrise în catalogul electronic al bibliotecii, la fel ca și cărțile, fie că e vorba de forma lor audio (pe diverse suporturi), transcrisă, sau de fotografii aferente și documente. Descrierile interviurilor sunt adevărate noduri ale unor rețele de informații, pentru că ele permit corelări cu tematici istorice sau de alte tipuri, ce trimit de la arhiva media spre bibliotecă în ansamblul ei. De aceea fișele de interviu ale intervievaților, cele mai multe regăsibile și pe www.memoriabanatului.ro, fac parte din procesul prin care se ajunge la o descriere adecvată, cu multiple intrări, în baza de date a bibliotecii.

Editarea unui interviu pentru publicarea pe sit (a se vedea pe situl BCUT sub *Biblioteca memoriei*, pagina «Un document pe lună», *Interviul lunii februarie*, interviu cu Ioan Jurchescu) presupune ancorarea lui într-un câmp de informații mai larg, care îl plasează în contextul lui istoric sau în cel prezent, «traduce» pentru cei neinițiați informația, îi ajută să depășească decalajele temporale și golurile de memorie, cu atât mai mult cu cât, atunci când e vorba de trecutul comunist, lipsește de obicei posibilitatea de a ne raporta la o istorie «învățată la școală». Cuvintele cheie care definesc tematic interviul menționat, publicat pe sit în februarie 2017, sunt: *Clasa Regelui* sau *Clasa palatină*, *Regele Carol al II-lea*, *Regele Mihai*, *Zona grănicerească (Banat)*, *educație (școală, colegi)*, *familie*, *militar*, *avocat (avocatură)*, *Bărăgan (Frumușița)*, *comunism*, *Timișoara*.

In funcție de ierahizarea internă a câmpurilor în descriere și de conectarea indicilor folosiți la cataloagele bibliotecii se poate obține un fel de diagramă a puterii de informare, a deschiderii documentului spre orizontul istoriei pe care o evocă și spre cea a lecturii și interpretării lui. În această perspectivă, modul de indexare a interviului este o

primă formă de a-l descrie, dar și de a-l interpreta. Notele adăugate în vederea publicării textului, elaborate pentru interviul cu Ioan Jurchescu de dr. Gabriela Panu îl ancorează în orizontul de așteptare al publicului așa cum îl imaginează cel care face adnotările (de la selectarea a ceea ce e adnotat, până la ponderea ce se dă explicațiilor, sursele de informare la care se recurge etc).

Am încercat să descriu baza de date ca una multifuncțională, dar și ca o permanentă translație între ceea ce se vede și ceea ce ea doar lăsat să se întrevadă, între ce ne este dat ca atare și ce ni se cere să facem mai departe, dacă vrem să explorăm terenul în mișcare al unei memorii ce se reconstruiește periodic, căutându-și un nivel de inteligibilitate la mai multe scări, în funcție de multiple criterii. Chiar și prin aceste scrutări preliminare, putem intui că, din orice punct am începe căutările, galaxia memoriei e un teritoriu ce ni se dezvăluie treptat, presupune o bună orientare pe traseul dintre cunoscut și necunoscut, dintre ceea ce ne e dat și ceea ce poate fi doar aproximat. De aceea, cel care o explorează va fi deopotrivă copleșit de puterea memoriei, ca și a uitării, de forța, ca și de slăbiciunile și vulnerabilitățile ei. Dar, mai ales, va experimenta un mod de a se pune în relație cu trecutul, îi va măsura eficiența și impactul asupra conștiinței sale.

